“ONA LOCHIN VIDOSI” ROMANIDA “UCHBURCHAK G‘OYAVIY MARKAZ”

To‘lqinov Bobirjon Baxtiyorjon o‘g‘li
Farg‘ona davlat universiteti o‘zbek adabiyoti yo‘nalishi
2-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya
Maqolada Pirimqul Qodirovning “Ona lochin vidosi” romanida muallif tomonidan yaratilgan o‘ziga xos badiiy qurilma — «uchburchak g‘oyaviy markaz” konsepsiyasi tahlil qilinadi. Mazkur qurilma uch qutbdan — Bog‘i Safed makoni, Gavharshod begim obrazi va “Lochin va ilonlar” rivoyatidan tashkil topib, asarning g‘oyaviy yaxlitligini ta’minlaydi. Tadqiqotda g‘oyaviy-kompozitsion va mant tahlili metodlari qo‘llanilgan. Tahlil natijasida ushbu uch qutb o‘zaro bog‘lanib, romanning kompozitsion va g‘oyaviy markazini hosil qilishi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: *Pirimqul Qodirov, “Ona lochin vidosi”, uchburchak g‘oyaviy markaz, kompozitsiya, Gavharshod begim, leytmotiv, ramz, tarixiy roman.*

KIRISH

Mustaqillik davri o‘zbek tarixiy nasrida Pirimqul Qodirovning ijodi alohida o‘rin tutadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev o‘z asarlari va ma’ruzalarida adabiyot va san’atga e’tibor — bu, avvalo, xalqimizga va kelajagimizga e’tibor ekanligini ta’kidlaydi [1]. Bu metodologik ko‘rsatma milliy tarixiy nasr namunalarini, xususan, buyuk ajdodlar siymosini badiiy talqin qilgan asarlarni chuqur o‘rganishni dolzarb vazifa sifatida belgilaydi.

Adibning so‘nggi tarixiy romani “Ona lochin vidosi” (2001) o‘zining kompozitsion qurilishi bilan ajralib turadi. Asarda XV asr Temuriylar saltanatining murakkab davri Gavharshod begim — Amir Temurning kelini, Mirzo Ulug‘bekning onasi — siymosi orqali tasvirlanadi. Ushbu maqolada romanning g‘oyaviy markazini tashkil etuvchi o‘ziga xos qurilma — “uchburchak g‘oyaviy markaz” konsepsiyasi tahlil qilinadi. Maqolaning maqsadi ushbu uch qutbli qurilmaning ichki mantig‘ini va uning asar g‘oyaviy yaxlitligini ta’minlashdagi rolini ochib berishdan iborat.

Asosiy qism.

Roman poetikasini tahlil qilishda kompozitsion markaz tushunchasi muhim ahamiyatga ega. D. Quronov adabiyotshunoslikka oid ishlarida kompozitsion markazni asar ma’no qurilishining yadrosi sifatida izohlaydi [2]. H. Umurov esa adabiyot nazariyasiga oid tadqiqotlarida har bir asarda muallif g‘oyaviy niyati eng yorqin ifoda topadigan markaziy nuqta mavjudligi haqida fikr yuritadi [3]. “Ona lochin vidosi” romanida bu g‘oyaviy markaz bir nuqtada emas, balki uch qutbning o‘zaro bog‘lanishidan tashkil topgan uchburchak shaklida namoyon bo‘ladi.

Ushbu uch qutb — makon (Bog‘i Safed), obraz (Gavharshod begim) va ramz (“Lochin va ilonlar” rivoyati) — o‘zaro uzviy bog‘lanib, asarning g‘oyaviy yaxlitligini ta’minlaydi. Quyidagi 1-jadvalda mazkur uch qutbning badiiy ko‘rinishi va g‘oyaviy-ramziy vazifasi tizimlashtirilgan holda taqdim etilgan.

1-jadval. “Ona lochin vidosi” romanidagi “uchburchak g‘oyaviy markaz”

Uchburchak uchi	Badiiy ko‘rinishi	G‘oyaviy-ramziy vazifasi
Makon qutbi: Bog‘i Safed	Gavharshod begim yashaydigan bog‘, romandagi asosiy makon; voqealar shu yerda boshlanadi va tugaydi	Temuriylar madaniy-ma’rifiy makonining ramzi; osoyishtalik va ilm muhitining timsoli
Obraz qutbi: Gavharshod begim	Asarning markaziy qahramoni; ona, ma’rifatparvar, davlat ayoli sifatida butun voqealar markazida turadi	Ma’naviy-axloqiy yaxlitlikning, onalik va davomiylikning timsoli
Ramz qutbi: “Lochin va ilonlar” rivoyati	Romanda bir necha bor takrorlanuvchi leytmotiv; lochin onaning uyasiga ilonlarning kirib kelishi	Saltanat ichidagi xiyonat va fojianing ramziy umumlashmasi; voqealarning mifologik talqini

Manba: muallif tomonidan roman matni tahlili asosida tuzildi.

Birinchi qutb — Bog‘i Safed makoni. Roman voqealari asosan Hirot yaqinidagi Bog‘i Safed bog‘ida kechadi. Bu makon shunchaki voqealar sodir bo‘ladigan joy emas, balki Temuriylar madaniy-ma’rifiy muhitining ramzidir. Gavharshod begim aynan shu bog‘da Yazdiyning *“Zafarnoma”*sini o‘qiydi “Ayvonda kitob o‘qib o‘ltirgan Gavharshod begim goho sahifalardan ko‘zini olib, o‘sha tog‘lar atrofida o‘ralashadigan bulutlarga o‘ychan tikiladi. Baland tog‘ tizmasi ustidan oshib o‘tolmaydigan og‘ir qora bulutlar cho‘qqilar boshiga shamol bo‘ron keltirishi, do‘l yog‘dirishi begimning qo‘lidagi Yazdiy “Zafarnoma”sining tahlikali voqealariga o‘xshab ketadi”[4, 2-b.].

Bog‘i Safed osoyishtalik, ilm va ma’rifat makoni sifatida saltanatning ma’naviy mohiyatini o‘zida mujassam etadi. A. Sabirdinov P. Qodirov ijodiga bag‘ishlangan tadqiqotida adibni makonni badiiy timsol darajasiga ko‘tara oladigan novator sifatida baholaydi [5].

Ikkinchi qutb — Gavharshod begim obrazi. Asarning markaziy qahramoni Gavharshod begim butun voqealar markazida turadi. U ona, ma’rifatparvar va davlat ayoli sifatida tasvirlanadi. F. I. Ikromxonova tarixiy asar poetikasiga oid tadqiqotida markaziy obraz asar qurilishini uyushtiruvchi kuch ekanligini ko‘rsatadi [6]. “Ona lochin vidosi”da Gavharshod begim obrazi aynan shunday uyushtiruvchi markaz vazifasini bajaradi: barcha voqealar uning ko‘zi orqali, uning ichki kechinmalari prizmasidan idrok etiladi. Gavharshod begim obrazidagi ona va hukmdor o‘g‘il munosabatlari, begimning ma’naviy yetakchilik xususiyati so‘nggi yillardagi tadqiqotlarda ham e’tirof etilmoqda [6].

Uchinchi qutb — “Lochin va ilonlar” rivoyati. Romanda *“Lochin va ilonlar”* rivoyati bir necha bor turli kontekstlarda takrorlanadi va leytmotiv vazifasini bajaradi [7]. Rivoyatning mohiyati shundaki, lochin onaning uyasiga ilonlar yashirincha kirib, uning tuxumlarini iste’mol qiladi va o‘rniga o‘z tuxumlarini qo‘yadi. Lochin onaning bexabarligi, yot tuxumlarni o‘z harorati bilan ochishi va keyin fojiali haqiqatni anglashi

— bularning barchasi roman voqealarining ramziy umumlashmasidir. Rivoyat orqali saltanat ichidagi xiyonat (Abdulatifning o‘z otasi Mirzo Ulug‘bekka qarshi chiqishi) va uning fojiali oqibatlari ramziy talqin topadi.

Mazkur uch qutb o‘zaro statik emas, balki dinamik munosabatda bog‘lanadi. Bog‘i Safed makoni Gavharshod begim obrazini o‘rab turadi va unga ma’no beradi; begim obrazi *«Lochin va ilonlar”* rivoyatining jonli timsoli sifatida namoyon bo‘ladi; rivoyat esa makon va obrazni ramziy darajada umumlashtiradi. Bu uch qutbning birikishidan hosil bo‘lgan uchburchak romanning g‘oyaviy markazini tashkil etadi va asarning kompozitsion yaxlitligini ta’minlaydi.

Ushbu qurilma G. Lukach ishlab chiqqan tarixiy roman nazariyasidagi shaxs taqdiri va tarixiy davr taqdirining birligi g‘oyasiga ham mos keladi [8]. Gavharshod begimning shaxsiy taqdiri (obraz qutbi), u yashagan muhit (makon qutbi) va davrning ramziy talqini (ramz qutbi) bir butun badiiy tizimda birlashadi. Shu tariqa «uchburchak g‘oyaviy markaz”P. Qodirovning o‘zbek tarixiy romanchiligiga qo‘shgan o‘ziga xos badiiy-konseptual hissasi sifatida baholanishi mumkin.

XULOSA

Olib borilgan tahlil quyidagi xulosalarga olib keladi. Birinchidan, Pirimqul Qodirovning “Ona lochin vidosi” romanida g‘oyaviy markaz bir nuqtada emas, balki uch qutbning — Bog‘i Safed makoni, Gavharshod begim obrazi va “Lochin va ilonlar” rivoyatining — o‘zaro bog‘lanishidan hosil bo‘lgan uchburchak shaklida namoyon bo‘ladi.

Ikkinchidan, ushbu uch qutb dinamik munosabatda bog‘lanib, asarning g‘oyaviy va kompozitsion yaxlitligini ta’minlaydi. Uchinchidan, “uchburchak g‘oyaviy markaz” konsepsiyasi P. Qodirovning o‘zbek tarixiy romanchiligiga qo‘shgan o‘ziga xos badiiy-konseptual hissasi bo‘lib, u tarixiy roman poetikasini o‘rganishda yangi nazariy nuqtai nazar ochadi. Kelajakda ushbu konsepsiyani boshqa o‘zbek tarixiy romanlariga tatbiq etish istiqbolli tadqiqot yo‘nalishi bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. M. Adabiyot va san’at, madaniyatni rivojlantirish — xalqimiz ma’naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. — Toshkent: O‘zbekiston, 2017. — 24 b.

2. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. — Toshkent: Akademnashr, 2018. — 248 b.

3. Umurov H. Adabiyot nazariyasi. — Toshkent: Sharq, 2004. — 272 b.

4. Qodirov P. Ona lochin vidosi: Tarixiy roman. — Toshkent: Sharq, 2001. — 240 b.

5. Sabirdinov A. Pirimqul Qodirov ijodida tarixiy haqiqat va badiiy talqin. — Toshkent: Fan, 2012. — 184 b.

6. Ikromxonova F. I. O‘zbek va inglizzabon nasrda tarixiy asar poetikasi (kompozitsiya va obraz): Filol. fanlari doktori (DSc) diss. — Toshkent, 2021. — 245 b.

7. Bazarboyeva M. «Ona lochin vidosi” romanida ona va hukmdor o‘g‘il munosabatlarining badiiy talqini // Filologiya masalalari. — Toshkent, 2024. — № 2. — B. 86–92.

8. Lukács G. The Historical Novel / Trans. by H. and S. Mitchell. — London: Merlin Press, 1962. — 363 p.